

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

SH.AYAPOV SHIGARMALARINIŃ LEKSIKA SEMANTIKALIQ HÁM STILISTILALIQ ÓZGESHELIKLERI

Yakupbaeva Shirin

*Ájiniyaz atındaǵı NMPI Túrkiy tiller
fakulteti 3-kurs studentı*

Ilimiy basshı - Allanazarov E.

*Ájiniyaz atındaǵı NMPI Qaraqalpaq
tili kafedrası baslıǵı, f.i.k.*

Tildiń leksikalıq mánileriniń túrlerin anıqlaw ilimniń baslı máseleleriniń biri. Qaraqalpaq tiliniń kópshilik máselelerin, sonıń ishinde leksikalıq mashqalaların ilimiy kózqarasta izertlew tek sońǵı waqıtta ǵana qolǵa alındı. Til bilimi anaw ya mınaw xalıqtıń hám tildiń tariyxında onıń jámiyettegi sociallıq jaǵdayı áhmiyetli dereklerdiń biri boladı dep úyretedi. Milletler hám olardıń tilleriniń rawajlanıwı jámiyettiń haqıyqıy talaplarınan kelip shıǵadı. Qaraqalpaq tili hám onıń leksikası tariyxıy dáwirler dawamında jámiyetlik rawajlanıwdıń jaǵdayına qaray jetilisip millet tili, ádebiy tili, ádebiy tili dárejesine kelip jetti.

Qaraqalpaq til iliminde sózlerdiń leksika semantikalıq usıl menen jasalıwı, sóylewshiniń oylaǵan oyına, aytıp atırǵan pikirine ulıwma subyektivlik-obyektivlik qatnasın bildiredi. Olar grammatikalıq jaqtan ózgerip keliwi de múmkin, geyde substantivlesip tuwrıdan tuwrı basqa máni ańlatıp kete beredi. Qaysı sóz shaqabınan qaysı formada qalıplesken bolsa, sol formanı saqlap qollanıla beredi. Sózler barlıq waqıtta oziniń tiykarǵı tuwra mánilerinde qollanılıp kele bermeydi. Kerisinshe olar, bunnan basqa da mánilerde qollana beriwı múmkin. Sózdiń tiykarǵı mánisine salıstırǵanda, onıń awıspalı mánileri tásirli, obrazlı bolıp keledi. Ásirese sóz mánisi awısqanda anaw ya mınaw zat qubılıstıń ataması arqalı óz ara forması háreketi jaǵınan belgilerdiń uqsaslıǵı arqalı ekinshi bir qubılıs ataladı.

Eki predmet yamasa bir qubılıstıń qanday da bir uqsaslıq tárepine tiykarlanıp, onıń birewine tiyisli belgini awıspalı mánide ekinshi predmet penen baylanıstırıp ataw ilimde metafora delinedi. Bul qubılıs ásirese, Sh.Ayapov qosıqlarında kóbirek ushırasadı.

*Qorqaqtıń kúni ótse kúni artıp,
Batır ketti batpan yarım tarı qalıp,
Haqıyqattıń ózi joq atı qalıp,
Kúydi júrek kúydirgi tatı qalıp.*

Qosıqtın birinshi qatarında shayır til ilimindegi metonimiya yaǵnıy predmet yamasa qubılıstın óz ara sırtqı yamasa ishki baylanısına qaray awıspalı mánide qollanılǵanın kórsetedi.

Bayanı adaqsız, táriypi bisyar,
Sonınday bir qosıq onda bári bar,
Duwtat sestı *qobız shalǵan namalar*
Xalqımın kewlinen shıqqanday bolar

- dep jazadı jazıwshı. Tilimizde awısqan mánilerge iye sózler oǵada kóp. Olardıń kópshiligi máni, órisi ádewir kúshli, mısalı qosıqtın mına qatarları da qobız shalǵan namalar, sózdiń máni ótkirliǵı arqalı awıspalı túrde kúsheytip berilgen. Qaraqalpaq til ilimde metaforizaciyalıq usıl menen jasalǵan mánilerdi yaǵnıy metaforalardı ulıwma xalıqlıq xarakterge iye bolıwı dárejesine qaray 3 toparǵa ajıratıp úyrenemiz.

1. Ulıwma xalıqlıq tildegi metaforalar. Buǵan turmısta xalıq sóylew tilinde qollanılatuǵın metaforalar kiredi. Mısalı, júrektiń urıwı, júrektiń kúyiwi, iyneniń kózi h.t.b I.Yusupov qosıqlarında ulıwma xalıqlıq tildegi metaforalardı ushıratıwǵa boladı.

1. *Dalanıń júregi qatal hám gereń*

("Dala ármanları" poeması)

3. *Keń peylli, ashıq minez sawdırap*

Turǵanında *jawdır kózler jawdırap.*

(T.Jiyemuratov "ákeń peylli")

Ulıwma xalıqlıq tilinde qollanılatuǵın biraq obrazlılıq sıpatqa iye metaforalar buǵan kórkem súwretlew qurallarınan biri sıpatında paydalanılıp kiyatırǵan metaforalar kiredi. Mısalı, názik kewil, tuńǵısh muhabbat h.t.b

"Bul *temir jol emes, altın jol bolsın*

Qutlı bolsın jańa, jollarıń seniń!

I.Yusupov (Ámiwdi atlaǵan jollarıń seniń)

1. *Baxtıńniń bulaǵı* búrkep saǵadan,
Kún-kúnnen uzayǵan qollarıń seniń.

2. Qolda júrgen bir shegine topıraq
Shashılıp tógiler kewildiń "daǵı"

(T.Jiyemuratov "Kewlim qańırap qalǵan")

2. Qırǵawılday kózdiń jawın alasań,
Men lal, sırlı názer menen qarasań.

(T.Jiyemuratov "Qırǵawılday")

3. Seni umıt desip sıbırlar "samal"
Seni umıt desip bulıtlar eńirer

(K.Rahmanov "Muhabbat samalı")

4. Átteń-ay janıp turǵan bul kózler,
Mángilikke, jumıladı-aw bir gezler

(K.Rahmanov "Muhabbat")

5. Kewili muzladı, júrek sızladı.

(O.Baynazarov "Qayınlar")

3. Ulıwma xalıq tilinde tanımálılıqqa iye emes metaforalar, yaǵnıy ayırım sóz sheberleri óziniń súwretlew uslubına baylanıslı ayrıqsha ózgeshelikke iye metaforalar. Mısalı:

Ótti ásirler quwıp arbasın,

(I.Yusupov "Kúnshıǵıs jolawshısına")

Ásirler arbası shayır uslubın ózgesheligin kórsetetuǵın jeke metaforalardan esaplanadı. Bunda jeke metaforalar qálegen shayırdıń leksikasında da ushırasa bermeydi.

Ulıwmalastırıp aytqanda, qaraqalpaq poeziya wákılleri shıǵarmaları tilinde metaforalardan ónimli paydalanıp, ápiwayı ǵana tuwra mánili sózge tańlaw arqalı metaforalıq mánı júklew sheberligi menen sóz mánisiniń awısıwına erisip, tilimizdegi sóz mánileriniń keńeyiwine eriskenligin ańlawǵa boladı hám kontekstte onıń ayrıqsha tásirsheńligi sezilip turadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Berdimuratov E. Qaraqalpaq ádebiy tili. Leksikologiya. Nókis-1998
2. Рахматуллаев Ш.У. Основные грамматические особенности образных глагольных фразеологических единиц современного узбекского языка: Автореф. дисс...канд. филол. наук // Москва, 1952;
3. Ефимов А.И. О языке художественных произведений. - Москва,1954, - С.181-216.
4. Кожаметова Х. Фразеологизмдердин көркем әдебиетте қолданылығуы.- Алматы, 1972, - Б.54,58
5. Ёўлдашов Б. Фразологик услубият асослари. – Самарқанд,1999.
6. I. Yusupov. Таńlamalı shıǵarmaları. Qaraqalpaqstan, “Bilim” -2012.